

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXV. évf.

1900. Január—Február.

1-ső füzet.

A vallás kiirthatatlansága.*

Az ember mindig visszatér Istenhez.

„Hová mennék a te lelked előtt és a te orozád előtt hová futnék?” stb. Zsolt CXXXIX. 7—12.

Az erkölesi világ szintugy mint a természeti folytonos változásnak van alávetve. Valamint földgömbünk életében voltak jég és hó korszakok; valamint egy emberi élet rövid folyamának is megvannak meleg és hideg, terméketlen és termékeny évsorozatai, a szárazságnak hosszú időszakait a rendkívül nedvességnek nem kevésbé hosszú időszakai követvén; valamint a tél a nyarat s ezt ismét a tél követi: hasonlóan az emberiség történetében is azt látjuk, hogy miveletlen korszakokat miveltségi korszakok váltanak fel; majd a legműveltebb társadalom helyet kell hogy adjon közönybe merült, ellomhult nemzedékeknek, a melyeknél a miveltség elposványosodik, míg egy újabb megújulás élető lehelletével ismét megeleveníti a lelkeket. Ez a rythmikus hullámozás mutatkozik az emberiség történetében, kezdve az egymást követő böleselmi nagy rendszereken a látszólag szeszélyes kisebb világtűnetek váltakozásáig. Ugy látszik, hogy valamely alkotás létrehozására megkivántató erők e műfolyam alatt kihasználhatván, lassanként szabad tért engednek az ellenkező erőknek, melyek ez idő alatt felhalmozódtak. S az apálnak és dagálnak ez a nagy hullámozása az emberi dolgokban éppen oly végtelen különféleséget hoz magával, mint a megmérhetlen Ocean hullámai.

Különös lenne, ha a vallásos élet ez alól az általános rend alól ki lenne véve és nem mutatna fel az emberi tevékenység minden más térein feltalálható ellentéteket. Avagy nem látjuk-e, hogy nem csak a különböző vallásos irányok, pl. a mysticismus és ratio-

* Jean Reville „Paroles d'un libre Croyant” című Párisban 1898-ban megjelent beszédeiből. L. Ker. Magy. XXXIV. évf. 3-ik füz. F. J.

nalismus, a ritualismus és puritanismus bizonyos szabályszerűséggel követik egymást, hanem hogy maga a vallásos érzület ereje is nagyon is észrevehető rythmikus változatosságokat tüntet fel. Vannak az emberiség életében vallásos és nem mondom teljesen vallástalan, de kevésbé vallásos korszakok. Ez a jelenség nem mai keletű, a mint a felületes szemlélők képzelik, a kik kevésbé ismerik a történelmet és nagyon is hajlandók a világ sorsát saját nemzedékek sorsához kötni. Minden időben így volt. Volt, van és valószínűleg mindég is lesznek az emberiséget alkotó különböző társadalmakban olyan korszakok, a mikor a vallásos élet erős és általános, és olyanok, a mikor a vallásos élet meglankad, részben elhanyaglik. A római köztársaság hanyatlása idején, egy százzal a mi időszámításunk előtt, kevésbé volt vallásos; a második és harmadik százban, Antonius és Severus alatt a római birodalom mélyen vallásos lett. A XVI-ik és a XVII-ik évszázadnak legnagyobb része Európában erős vallásos jelleggel bír; a XVIII-ik ellenben kevésbé vallásos század.

Azonban, a mit nem szabad szem elől eltévesztenünk, tekintettel különösen az utóbb felhozott példára, a látszat által ne engedjük magunkat soha félrevezettetni. Azokban a korszakokban, a melyeket rendesen vallástalanoknak minősítünk, gyakran egy benső munka foly, mely szükséges a vallásos haladáshoz s kiválóan kedvező arra, hogy tisztultabb, áldásosabb kegyességet fejtsen ki. Ezek néha valóságos korszakok, a midőn azok a vallásos formák, a melyek leélték magokat és többé nem elégítik ki az emberi értelmet, elpusztulnak, de ugyanakkor új élet csirákat termelnek. A XVIII. évszázadnak köszönhetjük látszólagos vallástalansága mellett a vallásos türelem megszilárdítását s már csak ezért is megérdemli, hogy a hitbéli szabadelvűség minden barátjától áldva legyen. De még több jót is találunk abban.

Mennyi körültekintéssel kell lennünk ezen dolgok megítélésénél! Legyünk óvatosok, nehogy a hozzánk hasonlókról azt monjuk, hogy a vallást megtagadták. Ne feledjük el, hogy közel kétszáz éven át az emberek milliói, s köztük a legfelvilágosultabb és a legkiválóbb tagjai a mi korunkat megelőző társadalomnak, atheistáknak tartották a keresztényeket egyszerűen csak azért, mert nem hittek ugyan istenekben mint ők. Nem tapasztaljuk-e, hogy napjainkban is Franciaország némely tartományaiban a protestánsokat úgy tekintik, mint a kik teljesen vallástalanok. Nem ismertek-e szabadgondolkozókat, a kik úgy beszélnek, mintha minden vallást meg-

vetnének és a kik azért nem kevésbé engedelmeskednek az erkölesi rendnek, a mint az lelkiismeretökben kijelenti magát s ennek a felsőbb törvénynek oly alázattal vetik alá magokat, mint a leghevebb keresztény az ő mennyei Atyja akaratának, annyira, hogy nem lehetne megtagadni tőlük a világi szentek elnevezését. Az embereket némelyek a vallástalanok közé sorozzák, mivel a mennyei Atya nevét nem azon módon használják, mint ők. A mi minket illet, mi soha sem fogunk ebben az itéletben egyetérteni. Mondjátok, hogy ellenmondás van benne, ha valaki elismeri, hogy a világegyetemben egy felsőbb rend van s nem ismeri el, hogy ez a felsőbb rend maga az Isten a világban. Ezt megengedem. De ne mondjátok, hogy az ilyen ember vallástalan, még ha önmaga állítja is, mert az Isten ezen szolgálja, a ki nem tudja megismerni urát, valóban vallásosabb, mint az az ál-kegyeskedő, a ki nem szünik meg az Uram, Uram kiáltásban, de a ki önző, igazságtalan s nem képes az ő mennyei Atyja akaratát teljesíteni.

Mint a hogy van művészi érzék: ép úgy van vallási érzék is. Sokan azt hiszik magukról, hogy nagy művészek vagy kiváló műkedvelők, a kik teljesen képtelenek egy valódi hangulatra, míg másoknak, a kik erre igényt sem tartanak, szerénységök s tartózkodások mellett is, melyet a szépművek bírálatánál tanúsítanak, a szép iránt nagyon fogékony szívek van.

Mennyi igazságtalanságot és méltatlanságot kikerülnék, ha mi, a kik a vallás összehasonlíthatlan becséről meg vagyunk győződve, a történelemnek ezt a tanulságát korunkra tudnók alkalmazni. Valóban igaz, hogy a jelen társadalom bizonyos tekintetben kevésbé vallásos. Mindennap halljuk s 40 év óta nem hiányoznak olyan tudósok se, a kik minden formában kifejezik, hogy a vallásos korszak elmúlt, hogy a gyermekkorból kinőtt emberiség a tudomány korszakát éli és nem sokára eljő az az idő, a mikor a vallás nem lesz egyéb, mint egy történelmi kuriositás. Ezt bölcsesek állítják, a tudomány emberei kinyomatják könyveikben, a journalisták hirdetik megszámlálhatatlan röpirataikban, a melyekben naponta annyi buta vélemény lát napvilágot.

Nem lenne könnyű kimutatni, hogy a mi keresztény társadalmunkban s főleg ebben a szép Franciaországban évek óta csakugyan ne lenne ellenséges áramlat a kereszténység s a vallásnak minden neme iránt. De vajjon következik-e ebből az, hogy a kereszténység rendeltetése véget ért és hogy a vallás ügye menthetle-

nül el van ejtve. Egy valóban vallásos ember soha sem fog erre a következtetésre jutni. Ez rá nézve annyi lenne, mint az öngyilkosság. A hit sajátja az, hogy végdiadala iránt soha sem kételkedik. De nemesak a hit utasítja vissza magától iszonyattal a minden vallásos érülettől teljesen megfosztott életet. A multból szerzett tapasztalat, merem mondani, hogy a tudomány, a történelmi tudomány, az erköles-tudomány maga is visszautasítja a vallásos nihilismus apostolainak ezeket a felületes következtetéseiket, mivel mélyebben behat a dolgok vizsgálatába és az időszerű jelenségeket nem zavarja össze a valódi tényekkel.

Jelen társadalmunk vallásos jelleme megítélésénél komoly megfontolásra van szükség. A mult vallásos formái, a melyekről azt mondják, hogy kihálóban vannak, nem állanak oly rosszul, mint a hogy türelmetlen örökösök kivánnák. Nézzétek, kérlek, minő téritési munkásságot, jótékony intézményeket hoznak azok minden nap létre s minő áldozattételekre és önmegtágadásra lelkesítik társadalmunkat. Aztán nem látjátok-e, hogy mellettök, nélkülök is minő hatalmas vallásos hév dobogtatja kortársaink egy nagy részének szívét. Kétségen kívül, a tekintély hit elvesztette a földet lábai alól. Mi van ebben rosz? Hiszen talán soha sem volt oly élénk a törekvés, hogy az emberek élő, személyes vallásra tegyenek szert és bár sajnos, hogy ebben a némileg fejletlen és rendszertelen kísérletben, a melyből hiányzik az összefoglaló irányítás, sok erő veszendőbe megy, más részről nem található-e fel a hagyományok lánczaitól még megnyügözött lelkek ezen feltörő szárnyalásában egy szebb jövő reménye egy újabb vallás iránt, a mely megfelelőbb lesz a tudomány által megújhodott társadalom ismereteinek és szükségeinek.

Igen a XIX-ik évszáznak második fele a vallástalanság szinét viseli magán, mint mindazok a korszakok, a melyekben a társadalom abban a vallásban, a melyben fölnevekedett, többé nem találta fel azt a vallást, a mely értelmének megfelelően s igényeit és szükségleteit kielégítse. S ennek oka nem csak abban az ellenséges magatartásban keresendő, melyet az egyházak legnagyobb része tanusít a mindinkább növekvő demokratiának politikai és társadalmi elvei iránt, mert a vallás ellen ebből származott támadás következményeit csak annak elvakult papjai érezhetik. A baj mélyebben fekszik és messzebbre nyulik.

A vallás — vagy hogy határozottabban szóljunk, a keresztény vallás, mert a hozzánk hasonlók legnagyobb része nem ismer más

vallást, a melyben felnevekedett. — a hagyományos keresztény vallás, a mint azt az egyházi atyák és a conciliumok formulázták, egy sereg olyan eszméhez és fogalomhoz van kötve, a melyeket a tudomány két század óta kérelhetlenül halomra döntött, anyira, hogy azokat ma még a legkonservatívabb hívők közül sem fogadja el senki. A hagyományos keresztény vallás azt tartja, hogy a föld a világegyetem központja, hogy az ég egy fejünk felett kiterjesztett erósség, hogy Isten a világot nem állandó törvények, hanem a esodás közbelépések sorozata által kormányozza, hogy Isten csak a mi plánétunk teremtményeivel foglalkozik, ezeknek is csak egy kis részével, hogy a mit a kereszténység első századaiban az emberi természetről, a léleknek és testnek egymáshoz való viszonyairól megmondott, annál többet ma sem tudhat senki. A világnak hat nap alatti teremtése, a paradicsomi bűneset, a megtestesülés, a testi feltámadás, a menybemenetel, az angyalok bukása, Jákobnak az éghez támasztott lajtorjája és más ezekhez hasonlók a régi hagyományos formákban egy mai értelmes emberre nézve teljesen értelmetlenek.

S vajjon mi következett ebből? Az emberek egy igen nagy része mikor belátta, hogy a mit neki a vallás neve alatt tanítottak, teljesen ellenkezik azzal, a mit az iskolában és tekintélyes írók műveiből tanult, ebből azt a következtetést vont ki, hogy a vallás absurdum, hogy egy értelmes ember nem fogadhatja el azt mint a böleseségnek utolsó szavát s mivel más vallást nem ismert, mivel sem ideje nem volt hozzá, sem a szükséges ismeretekkel nem rendelkezett arra, hogy az evangeliumot, a keresztény vallás valóban vallásos és életadó elemét kihámozza azokból a józan értelemben ütköző tanításokból, a melyekbe azokat számokra bebonyálták, többé nem is akartak semmit hallani a vallásról s teljesen meg voltak arról győződve, hogy a legjobb szolgálatot azzal teszik az emberiségnek, ha azt megszabadítják a vallástól.

Majd jöttek a tudomány rajongói, a modern ismeretekről megittasult szellemek, a kik a hagyományos vallástól elfordult emberekhez így szóllottak: „Jöjjetek hozzánk, mi mindazt a mit a vallás nektek a dogmák által kívánt megmagyarázni, sokkal észszerűbben és kielégítőbben megmagyarázzuk. Mi titeket a természet uraivá teszünk, annak titkait előttemek feltárjuk és eljő az idő, a mikor hála érette a tudománynak, sem Istenre, sem mysteriumra nem lesz szükségtek, hogy a földön megnyerhessétek üdvösségteket, a mit a vallás egy képzelt jövőre tőlt ki.

Bizonyára, ha valamely korszak vallástalanságának veszélyét igazolni lehetett, azt a mely jelen társadalmunk van, méltán lehet igazolni. A vallás azonban létezik, sőt életerős és tevékeny. Egy vallásos megújulás hajnalának sugarai már kezdenek a láthatáron tündökölni. Az emberiség ma még kevésbé teszi tul magát a valláson, mint más hasonló krízisek alkalmával a multban; mivel ezt nem teheti, mivel a vallás más dolog, mint annak dogmái vagy azok a hitezikkek, melyekkel a vallást azonosítani szokták; mivel az ember ösztönszerűleg, önként és szükségképpen valóságos, mivel ránézve lehetetlen hosszasan ellent állani annak a benső erőnek, a mely karjait az Örökkévaló felé kényszeríti kiterjeszteni, mint a hogy ezt a gyermek teszi anyjával; mivel lehetetlen észre nem vennie, hogy magát esalja meg, ki azt hiszi, hogy ő mindennek ismeretére juthat, a mikor benne és körülötte mindennek gyökérszállai az ismeretlenbe, az Örökkévalóba nyulnak; mivel születésétől fogva haláláig, mihelyt magába száll, mihelyt lényének vizsgálatába merül, lehetetlen nem éreznie, hogy egy felsőbb hatalom befolyása alatt áll, ez hatja át, ez szabja meg rendeltetését, hogy a legkisebb atomig számtalan köteléssel van az egyetemes világrendhez fűzve, hogy az Örökkévalóban él és nem szabadulhat meg az Istenben való hittől. Ha a menybe megy, Isten ott van; ha a halálra hajtja fejét, ott is az Isten van. Ha a hajnalnak szárnyait ölti magára, hogy a tengernek utolsó határinál keressen magának lakást, ott is az Örökkévalóval találkozik.

Az ember mindig visszatért Istenhez; ime, ezt tanítja a történelem. És mindig vissza fog hozzá térni; ime, ezt bizonyítja a lélektan. Ezt meg nem változtatják a tudományos okoskodások, nem az összes böleselmi értekezések. Az ember így van teremtve. Ha különböző utakon is mint a melyeken elődei jártak, de mégis visszatér az ember Istenhez s általában csak kevesen bírnak azzal a tehetséggel, hogy erről magoknak tudományosan az analysis igénybe vételével adhassanak számot. De a természetes ösztön az embert ez irányban biztosabban vezeti, mint a legtudósabb szemlélődés és a bölesész közül, a ki azt hiszi, hogy mindent meg tud magyarázni és e magyarázatok által Istent kiküszöbölheti a világ-egyetemből és a közül az alázatos hívó közül, a ki nem tudván megérteni a jelenségek végtelen tömkelegét, minden dolgot önként a minden életnek és minden rendnek egyetlen és főforrására visszatér, — e kettő közül az utóbbi választotta a jobb részt.

A tudomány elhivatása oly szép és oly nagyterjedelmű, hogy azzal meg kellene elégednie és óvakodnia kellene beavatkozni oly dolgokba, a melyekkel csak tehetetlenségét bizonyítja. Positív ismereteinket folyton gyarapítani, a dolgokat elemezni, ez által levonni azokat a megszámlálhatatlan következtetéseket, a melyek mind inkább alkalmasabbá lesznek a természet erőinek felhasználására, s a minket környező veszélyek elhárítására: mindez talán semmi és nem elégítheti-e ki a legnemesebb ambíciót is? A mikor a tudomány tovább akar menni s beleavatkozik a megismerhetetlen birodalmába, magát csalja meg és minket is megcsal.

Az anya, ki gyermeke bölcsőjére hajol, hálát ad az Örökkévalónak, hogy azt neki adta és szívének öröme az élő Isten dicséretévé lesz. És ti élettannal foglalkozók most így szóltok hozzá: „Mit csinálsz? az Örökkévaló nincs sehol. Én megmondom neked, hogy formálódik gyermeked s minő elemekből áll. Mielőtt te első csókot rányomhattad volna az ő szép arczára, mi tudtuk napról-napra azokat a változásokat, melyeken az átment. Mi az emberi testnek minden részét elemeztük és a legkisebb arányokban tudjuk, minő anyagokból lett husa, csontja és idegei, minő tekeresei kell hogy legyenek agyának, hogy ne legyen tudatlan, hogy vére hogy van vegyítve, hogy élhessen. Mi szétszedtük ezt a kis lényt, mint a hogy az ember szétszed egy kis szép bubát és tudjuk, hogy az nem egyéb, mint a természeti erők egy nagy számának esetleges, szükséges és vak játéka.

Ne csodálkozz rajta, oh, tudós uram, hogy az ifju nő nem hallgat rád és szívének teljességéből tovább dicséri az Istent. Neki van igaza. Az ő szíve igen egyszerű benső szemlélődésből kijelentette neki azt, a mit a te értelmed nem foghat meg. Felfedezéseidet csodáljuk, tisztelettel hajlunk meg az igazság keresésében önzetlenséggeddel az emberiségnek tett szolgálataid előtt, nagy elismeréssel vagyunk mindazok iránt, a miket tettél, hogy a mi szívünknek kedves kis lények életét biztosítsd s azoknak sorsát javítsd. De nem tudjuk eltagadni, hogy tulajdonképpen semmit sem magyaráztál meg nekünk; tényekre hivatkozol, mogmutatod, hogy azok minő kapcsolatban állanak egymáshoz; ebből bizonyos szabályokat húzol le, melyeket törvényeknek nevezel; de egyáltalában nem tudod megmondani, hogy mindez miért van így; a legkisebb fogalmad sincs arról, hogy mi hát az élet, hogy mi különbözteti meg a gyermeket a bubától; azt sem tudod megmagyarázni, hogy két csepp vérenek

miért van ugyanazon összetétele. Mert az öröklés, az evolutio nagy szavai sem egyebek szavaknál, éppen oly elvont fogalmak, mint a miket jelentenek, vagy a középkori scholastikusok misége (quidditas) s végre is kénytelen vagy megvallani, hogy semmit sem értesz meg abból. És még akkor is, ha ezt a csudálatra méltó szervezetet teljesen megmagyaráznád, ha az élet titkát a legutolsó redőig feltárnád és értésünkre tudnád adni mindazoknak a törvényeknek, mindazoknak az erőknél, mindazoknak a csoportosulásoknak szövevényes játéknál, a melyeknek csodálatos működése és meglepő összhangja hozza létre ezt a gyenge kis lényt, nem látod-e, hogy éppen ez a rend, a törvénynek ez a hatalma, ez az összhang, a mi azt eredményezi, hogy az a kevés azot, oxygen, hydrogen és szén egy élő testet formáljon, éppen az élet siklik ki bonezoló késed és mérő serpenyőd alól — az első és utolsó ok, az Örökkévalónak ezen gyenge teremtményben való működése.

Isten, mondják az ujkori vallástalanság doktorai: felesleges hypothesis; mi nélküle is megmagyarázzuk a világot. És megmutatják az őseredeti ködfoltoeszkákat, a melyek a mechanikai erők hatása alatt lassanként egy néhány millió csillaggá tömörültek, ezek ismét a naprendszer megalkotván, hosszú korszakok alatt kifejlődött a mi kis földünk is, a melyet kezdetben egészen víz borított s csak lassanként honosult meg rajta a növényzet s lett erdővel koszorúzva. Jól van; mindez igen szép, kápráztató és telve számtalan hypothesis-sal. De tegyük fel, hogy ez úgy van. Nem látjátok-e, hogy a világegyetemnek ez a bámulatos evolutioja, hogy a végetlen ezen iszonyu nagy átalakulásában nyilvánul örök és változhatatlan törvények, a melyek a legnagyobb napokat mint a legkisebb atomokat kormányozzák, ezerszer nagyobb szerű és meglepőbb, mint a bibliai hagyomány szerinti hat napi teremtés és ha a hajdankor prófétái az ők világról való korlátolt ismeretökkel felismerték az Örökkévaló lehelletét, mely az eredeti chaost rendezte és megteremkenyitette, hála érette az ujkori tudománynak nincs-e ezerszer több okunk leborulni az Örökkévaló előtt, megismerve az isteni szellemet a maga végetlen fényében az ő műveiben? Mert a mi nagy, a mi szép, a mi bámulásra méltó, az nem a megszámlálhatatlan világok pusztá anyaga és az égi testek megmérhetetlen távolsága. Ennél fenségesebb az, hogy ebben a nagy térben, a melyben a legnagyobb ész is elveszti magát, a világ ezen rendszerben, a melyben a legmerészebb képzelet is megzavarodik, nincs egy por-

szem, a mely ne engedelmeskednék ugyanazon erő törvényének, mint a legnagyobb égi test, nincs egy sugár, a mely ne ugyanazon módon rezegne, nincs egy csillag, a melynek tömege ne az Örökkévaló legfőbb parancsa szerint mozogna és folytatná útját. A mit egy tudomány sem tud megfejtteni, a minek nagyszerűségét emberi ajk nem tudja kibeszélni, ez az a nagy kijelentése az Észnek a vitágon át, ez az Örökkévaló mysteriuma, És a mikor egy nyári szép éjen feltekintünk az ég boltozatára, Isten az, a ki az azon feltűnő csillagokból hozzánk beszél és a tudomány indít arra, hogy lábaihoz boruljunk.

Az ember mindig visszatér Istenhez; mert a titokszerűség, az ismeretlen nemcsak körülte nyilvánul. Ő maga is teljesen el van abban merülve rendeltetését tekintve. Az ember soha sem fogja magát úgy tekinteni, mint a véletlennek egy egyszerű jelenségét, a ki egy pillanatra feltűnt a semmiség habjain, hogy aztán örökre eltűnjék; mert akkor nem tehetne jobbat, minthogy azonnal a feneketlen örvénybe vesse magát, a honnan jobb lett volna soha ki se jönnie. A pozitív bölcsesség ugyanazt mondhatja: „semmi sem voltál születésed előtt és a mikor tested porrá lesz, haláloed után ismét semmivé leszel.“ De az ember egy vagy más formában mindig meg fogja találni örökkévaló rendeltetésének bizonyítékát. Az élet ösztöne mindig ellent fog mondatni vele, mint a józan észszel és jó érzéssel ellenkező tanoknak, azoknak a lesújtó tanoknak, a melyek abból indulva ki, hogy semmit sem kell elfogadni, a mit nem lehet megmagyarázni, tulajdonképpen semmit sem magyaráznak meg. Mert éppen azt kellene velünk megértetni, hogy hogy van az, hogy az ember halandónak születvén és soha sem látva maga körül mást, mint csak tűnékeny lényeket és dolgokat, az örökkévalóság eszméjéhez jutott és örökkévaló rendeltetésének bizonyítékát érzi magában. A mit szükséges tudnunk, hogy mi módon jutott az ember az erkölcsi világrend fogalmához és ez az erkölcsi világrend hogy állhat fenn örök élet nélkül, hogyan semmisülhet meg az én, a személyes élv, a mely a lét egységét adja, a mikor magunk körül nem látunk semmit, a mi megsemmisülne, hanem minden átváltozik, ez az . . .

De miért folytassam tovább? A tudomány itt sem magyaráz meg semmit teljesen mint más egyebütt. Mindenfelől a titokszerűség környez; létünk minden gyökérszállai, rendeltetésünk minden célja ebbe vannak elrejtve. Mindezek egy felsőbb erőhez, egy főbb

életelvhez, egy fő értelemhez, mindezek az Örökkévalóhoz vezetnek : „*Hová mennék a te lelked előtt és a te orczád előtt hová futnék? Ha a mennybe menyek, ott vagy ; ha a koporsóba vetem az én ággyamat, ott is jelen vagy. Ha olyan szárnyaim volnának is, mint a hajnalnak és a tengernek utolsó határánál laknám is, oda is a te kezéd vinne engemet és a te jobb kezéd megfogna engemet. Ha azt mondanám, talán a setétség elfedez engemet ; de a setétség is világosság én körülöttem. A setétség is nem fedez el engemet te előtted, hanem az éjszaka is, mint a nap fénylik ; a setétség te előtted olyan mint a világosság.*“ A minket környező setétségben, abban a titokszerűségben, a melybe rendeltetésünk el van rejtve, ez a biztosíték, hogy az Örökkévalóban élünk, ez a hit, a mely oly egyszerű a maga népies és naiv kifejezési módjában és oly főséges a maga tudományos kijelentésében, az Örökkévalóban való ezen hit egy hatalom, egy vigasz és egy remény életünkre nézve. Az Örökkévalótól származunk, benne élünk és hozzá térünk vissza. És a zsol-tár íróval, hála ezért a hitért, arról győződünk meg, hogy a sötétség is világosság lesz körülünk. Mert megszilárdítván ily módon azokat a kezdetben gyenge, de később erősebb kötelékeket, a melyek minket az Örökkévalóval egyesítenek, a kegyességnek mindennapi gyakorlata által lelkünknek szentélyében mindinkább megtanuljuk, hogy ez az Örökkévaló, a kiben élünk és a kitől függünk, lényünk minden szálánál fogva, maga az élő Isten, a legfőbb jó, minden élet adója, minden kegyelem osztogatója. És így eljutunk az igazi valláshoz, az Istennek lélekben és igazságban imádásához, a Krisztussal való teljes egységhez, megtanulván naponta egyesülni ezzel az élő Istennel a szeretet és bizalom által. Ha a világegyetem kijelentette nekünk az Örökkévalót, a Mindenhatót, az erős Istent, a kinek akarata minden rendnek elve, a végtelen szellemet, a ki minden dolgot áthat — az a hit, hogy mi tőle függünk, a szereret Istenét jelenti ki nekünk Benne, azt az Urat, a kinek akaratja meg kell hogy legyen a mennyen úgy, mint a földön, mivel az jó ; ezért teljes bizalmunk lehet a menyei atya gondviselésében. Az ő szeretete töltse be sziveteket !

(Franziából)

FERENCZ JÓZSEF.

Nietzsche Frigyes.

Nietzsche neve nem ismeretlen a magyar irodalomban. Legelőször *Szlávik* ismertetett róla írott könyvet,¹ azután önálló cikket is írt Stein nyomán.² A következő évben dr. Erdélyi Károly foglalkozik Nietzschéről szóló irodalommal egy cikksorozatban,³ melyben nem kevesebb, mint hat könyvet ismertet s mely cikksorozat külön lenyomatban is megjelent. Utána egy *L-s* jegyű ismeretlen ismerteti Richlnek „*Friedrich Nietzsche. Der Künstler und der Denker. Ein Essay* 2. kiad. 1898.“ cz. művét a Budapesti Szemle 1899. febr. számában.

Nietzsche a modern szellemi élet történetében a legérdekesebb alakok egyike. Hogy egész írói pályáján legodaadóbb érdeklődéssel a morál problémáját tette kutatása középpontjává; hogy kutatásai közben a kereszténységet hallatlanul merész vakmerőséggel támadja úgy, hogy szinte megdőbbsen ez a határtalan nyíltság, hogy olyan dolgokat mond ki ragyogó stílusban, melyeket talán többen éreznek, mint hinnők, de nyíltan bevallani nem mernek, hogy e közben egyéni, socialis, szellemi és erkölcsi életünk alapjait támadja, melyeken életünk berendezkedett s melyeknek nemhogy felforgatására és megsemmisítésére, de még csak kétségbevonására sem gondoltunk soha s ezekhez szikrázó, ötletes, villámszerű stílusának utánozhatatlan bája, melylyel gondolatai legfinomabb árnyalatait is ki tudja fejezni: mindez érthetővé teszi és megmagyarázza azt a sokoldalú és általános érdeklődést, a melylyel Nietzsche és művei találkoznak. Nem mulik el év a nélkül, hogy a monographiáknak, értekezéseknek egész nagy sorozatát ne hozná róla. Kezdetben nem vették észre működését. Most mind komolyabban és odaadóbban foglalkoznak vele. Kezdetben napirendre tértek felette, mint érthetetlen curiosum felett. Most már igen tekintélyes tudósok foglalkoznak vele. Műveit fordítják angolra és francziára. Terjedni kezdenek már gondolatai is

¹ Nietzsche elmélete. Erdélyi Múzeum 1896.

² Nietzsche és világnézete. Athenaeum. 1896.

³ Nietzsche Frigyes. Böleseleti Polyóirat. 1897.